

Περίληψη του βιβλίου «Το Κοινό Συμφέρον και πώς εξασφαλίζεται – ο άγνωστος πολιτειακός κώδικας των αρχαίων Αθηναίων» του Αναστάσιου Π. Συριανού (2021)

Στην αρχαία Αθήνα, από την στιγμή που η κοινωνία κάνει το εξελικτικό βήμα προς τα εμπρός και γίνεται συστατικός εταίρος της πολιτείας, παρατηρούμε ότι το κοινό συμφέρον διατρέχει το σύνολο των πολιτικών λειτουργιών της πόλεως. Από τους πολίτες και τους ρήτορες που εκφέρουν δημοσίως πολιτικό λόγο μέχρι τους νόμους της πόλεως, τις αρχές και τα διάφορα πολιτειακά όργανα, όλα τα συστατικά μέρη της πολιτείας οφείλουν να τηρούν την αρχή του κοινού συμφέροντος κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Την περίοδο λοιπόν από τον 6ο έως τον 4ο αιώνα π.Χ. όπου οι έννοιες της ελευθερίας και της εταιρικότητας διεισδύουν δυναμικά στο κοινωνικό και πολιτικό γίνεσθαι της πόλεως, η αρχή του κοινού συμφέροντος είναι πανταχού παρούσα σε κάθε μορφή πολιτικής πράξης και λειτουργίας. Το θαυμαστό αυτό επίτευγμα των Αθηναίων συνιστά μία κορυφαία εκδήλωση του ανθρωποκεντρικού παραδείγματος κι είναι ίσως το πιο ενθαρρυντικό αποτέλεσμα της ανθρωποκεντρικής εξέλιξης της κοινωνίας. Αυτό ακριβώς το αποτέλεσμα θα μας απασχολήσει σε αυτήν την εργασία, όχι μόνο λόγω του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει αυτή καθ' εαυτή η εξέλιξη, αλλά κυρίως λόγω της απελπιστικής αναγκαιότητας να βιώσουμε τέτοια αποτελέσματα κι εμείς σήμερα, αφού η ελκυστικότητα που ασκεί σε έναν σύγχρονο ερευνητή η λειτουργία του κοινού συμφέροντος στην αρχαία Αθήνα, γίνεται ακόμη ισχυρότερη από την ολοκληρωτική έλλειψη αντίστοιχων σημείων αναφοράς στην σημερινή κοινωνία.

Έχοντας συνεπώς προσδιορίσει το ζήτημα στο οποίο θα επικεντρωθεί η παρούσα έρευνα, μπορούμε να αναδείξουμε και τα επιμέρους ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν. Κατ' αρχήν θα θελήσουμε να εξετάσουμε τί ακριβώς σημαίνει ότι σκοπός της πολιτικής είναι το «κοινό συμφέρον»; Πώς συλλαμβάνεται φιλοσοφικά αλλά και πολιτικά η έννοια του κοινού συμφέροντος; Πώς είναι δυνατόν μία ανθρωποκεντρική κοινωνία να λειτουργήσει με γνώμονα το κοινό συμφέρον; Ποιες είναι οι μεταβολές εκείνες που λαμβάνουν χώρα ώστε η πολιτεία να αρχίσει να λειτουργεί σύμφωνα με αυτό; Πιο συγκεκριμένα, πώς μεταβάλλονται οι πολιτειακές λειτουργίες ώστε να ανταποκρίνονται στην ανάγκη τήρησης του κοινού συμφέροντος; Πώς οι νόμοι, οι άρχοντες, τα πολιτειακά όργανα και οι πολίτες υποχρεώνονται από την πολιτεία να ενεργούν με τρόπο που είναι σύμφωνος προς το κοινό συμφέρον;

Μια πολιτεία πετυχαίνει τον σκοπό της όταν εξασφαλίζει ότι το κάθε μέρος της λειτουργεί με βάση την αρχή του κοινού συμφέροντος. Συνεπώς, επειδή τα μέρη της πολιτείας είναι οι νόμοι, οι άρχοντες (αξιωματούχοι και ρήτορες) και οι αρχόμενοι (πολίτες), η πολιτεία θα πρέπει να εξασφαλίζει ότι οι νόμοι θεσπίζονται και μεταβάλλονται με γνώμονα το κοινό συμφέρον, οι αξιωματούχοι και οι ρήτορες ασκούν τα καθήκοντά τους και αγορεύουν αντίστοιχα σύμφωνα με το κοινό συμφέρον και τέλος ότι οι πολίτες προστατεύουν το κοινό συμφέρον, βεβαιώνοντας ότι και οι νόμοι και οι άρχοντες και οι ρήτορες,

συμμορφώνονται με αυτό και το υπηρετούν. Όταν όλα τα παραπάνω συμβαίνουν, τότε η πολιτεία λειτουργεί με βάση το κοινό συμφέρον και εκπληρώνει τον σκοπό για τον οποίο συστάθηκε.

Ο αθηναϊκός δήμος, για να το πετύχει αυτό, θεσμοθέτησε προς τρεις κατευθύνσεις: πρώτον, επέβαλλε αυστηρά κριτήρια για την θέσπιση και την μεταβολή των νόμων, δεύτερον έθεσε τους άρχοντες και τους ρήτορες υπό τον πλήρη έλεγχο της πολιτείας και τέλος, κατέστησε τους πολίτες υπέρτατους θεματοφύλακες της ορθής λειτουργίας των νόμων και του πολιτεύματος ορίζοντας παράλληλα εξοντωτικές ποινές για την τιμωρία των σοβαρότερων αδικημάτων εναντίον της πολιτείας. Κοινός παρονομαστής των τριών αυτών πυλώνων της αθηναϊκής θέσμισης είναι η δημιουργία του κατάλληλου πολιτειακού περιβάλλοντος εντός του οποίου θα εξασφαλίζεται η ανεμπόδιστη εκδήλωση του κοινού συμφέροντος για την πόλη και τους πολίτες.

Στο εύλογο και συνάμα δύσκολο ερώτημα, λοιπόν, πώς οργανώνεις μια πολιτεία ώστε και τα τρία μέρη της να λειτουργούν με βάση το κοινό συμφέρον, η απάντηση έχει ήδη δοθεί από τους αρχαίους Αθηναίους. Η αθηναϊκή δημοκρατία αποτελεί το κορυφαίο παράδειγμα πολιτείας της οποίας το πολίτευμα και οι θεσμοί δομήθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε και οι νόμοι και οι άρχοντες και οι πολίτες, όχι απλά να εφαρμόζουν το κοινό συμφέρον, αλλά να υποχρεώνονται να το κάνουν. Διότι, για τους Αθηναίους η εφαρμογή του κοινού συμφέροντος δεν ήταν ποτέ απλά μια επιλογή ανάμεσα σε πολλές· ήταν πάντα μονόδρομος. Δεν υπήρχαν για αυτούς διλήμματα ούτε αμφιβολίες, σχε-τικά με ποιο κριτήριο θα έπρεπε να οικοδομήσουν την πολιτεία τους. Το κοινό συμφέρον έστεκε ως ο απόλυτος και αδιαμφισβήτητος λόγος ύπαρξης της πολιτείας τους. Καταλάβαιναν ότι όλοι, και οι νόμοι, και οι άρχοντες και οι πολίτες έπρεπε να το υπηρετούν αν ήθελαν να κατακτήσουν το μέγιστο αγαθό της ευδαιμονίας και να ζήσουν βίο τέλειο και αυτάρκη. Οι διαρκείς αγώνες του δήμου να το πετύχει, άλλωστε, αυτό μαρτυρούν.

Για αυτό ακριβώς οι Αθηναίοι, πλάι στους εκπληκτικούς θεσμούς που επινόησαν για να ασκούν αυτοπροσώπως την εξουσία και να είναι ο δήμος κυρίαρχος της πολιτείας, επινόησαν εξ ίσου εκπληκτικούς θεσμούς για να εξασφαλίσουν ότι η κυριαρχία τους αυτή θα τεθεί στην υπηρεσία του κοινού συμφέροντος και μόνο. Διότι, όπως πολύ σοφά μας υπέδειξαν με την δημοκρατία οι πρόγονοί μας, για να εξασφαλίσει μια πολιτεία την εφαρμογή του κοινού συμφέροντος, δεν αρκεί να έχουν όλοι οι πολίτες της την δυ-νατότητα να προτείνουν και να ψηφίζουν οι ίδιοι τους νό-μους και τις αποφάσεις, ούτε αρκεί να συμμετέχουν όλοι με την σειρά στην ανάληψη των αξιωμάτων. Πρέπει οι νόμοι και οι αποφάσεις που λαμβάνονται να είναι τέτοιας ποιότητας ώστε να ωφελούν όλους τους πολίτες και την κοινωνία στο σύνολο της. Πρέπει οι άρχοντες να μην θέτουν τους εαυτούς τους υπεράνω του νόμου και των υπο-λοίπων συμπολιτών τους, ούτε να διοικούν αυθαίρετα και ει δυνατόν να μην τους επιτρέπεται το παραμικρό περιθώριο να βλάπτουν την πόλη τους. Πρέπει όμως, τέλος, κι οι πολίτες να μην αδιαφορούν για τα κοινά και να μην επιτρέπουν, ούτε φαύλοι νόμοι να ψηφίζονται, ούτε οι άρχο-ντες να αυθαιρετούν και να παραβιάζουν το κοινό

συμφέρον, ούτε κανένας συμπολίτης τους, άρχοντας ή ιδιώτης, να θέτει σε κίνδυνο την δημοκρατία και την ασφάλειας της πόλης.

Για να γίνουν όμως όλα αυτά, χρειάζεται όπως είπαμε ένα πολύ εξελιγμένο μοντέλο πολιτειακής οργάνωσης που όχι μόνο θα εφαρμόζει το κοινό συμφέρον αλλά κυρίως θα εξασφαλίζει την εφαρμογή του, ευθυγραμμίζοντας όλα τα μέρη της πολιτείας με αυτό.

Οι νόμοι της πόλης

Οι αρχαίοι Αθηναίοι πολίτες διέθεταν την περίοδο της δημοκρατίας τουλάχιστον έντεκα σημαντικές νομικές ρήτρες που τους εξασφάλιζαν ότι η νομοθεσία τους θα εξέφραζε την έννοια του κοινού συμφέροντος στον μέγιστο δυνατό βαθμό. Η πρώτη ρήτρα ήταν η χρήση της γραπτής νομοθεσίας. Τρεις εξ αυτών αφορούσαν την νομοθετική διαδικασία· οι νόμοι προτείνονται από τους πολίτες ατομικά κι εγκρίνονται από τους πολίτες συλλογικά, ενώ στο ενδιάμεσο κενό οι πολίτες έχουν τον ελεύθερο χρόνο να τους αξιολογήσουν με σύνεση και ηρεμία. Τέσσερις εξ αυτών αφορούσαν το περιεχόμενο των νόμων· οι νόμοι έπρεπε να προβλέπουν τα καλά και συμφέροντα για τον δήμο, να είναι διατυπωμένοι με απλό και σαφή τρόπο, να υπάρχει μόνο ένας νόμος για κάθε ζήτημα και κάθε προτεινόμενος νόμος να είναι σύμφωνος με την ισχύουσα νομοθεσία. Τέλος, τρεις ακόμα α-φορούσαν την ισχύ των νόμων· ο νόμος ισχύει για όλους τους πολίτες ανεξαιρέτως, η ισχύς του είναι ανώτερη από τα ψηφίσματα της Βουλής και του δήμου και να συνεχίζει να ισχύει μόνο για όσο ο δήμος θεωρεί ότι εκφράζει το κοινό συμφέρον. Με αυτές τις ρήτρες, έντεκα τον αριθμό, οι αρχαίοι Αθηναίοι επεδίωξαν να εξασφαλίσουν ότι η νομοθετική λειτουργία της πολιτείας τους θα αξιοποιούνταν α-ποκλειστικά προς όφελος του κοινού συμφέροντος.

Η διοίκηση της πόλης – έλεγχος αρχόντων και ρητόρων

Το κοινό συμφέρον μιας πόλης εκφράζεται μέσα από τους νόμους της. Αυτό σημαίνει ότι για να εφαρμόσει η διοίκηση μιας πόλης το κοινό συμφέρον πρέπει η πολιτεία να εξασφαλίσει ότι οι άρχοντες θα διοικούν την πόλη σύμφωνα με τους νόμους αυτής της πόλης. Το ζητούμενο λοιπόν από τους άρχοντες, είναι η τήρηση της νομιμότητας κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, διότι έτσι εξασφαλίζεται η εφαρμογή του κοινού συμφέροντος κατά την διοίκηση της πόλης.

Για να τηρούνται, όμως οι νόμοι της πόλης κατά την άσκηση της διοίκησης, πρέπει οι άρχοντες που την ασκούν να υποχρεώνονται να το κάνουν. Συνεπώς, για να εξασφαλίζει η πολιτεία ότι η διοίκηση της πόλης είναι σύμφωνη με την αρχή του κοινού συμφέροντος πρέπει να υποχρεώνει τους άρχοντες και τους λοιπούς αξιωματούχους που την ασκούν να διοικούν σύμφωνα με τους νόμους και τις αποφάσεις του δήμου κι όχι σύμφωνα με την βούλησή τους.

Επειδή λοιπόν οι Αθηναίοι, σε καμμία περίπτωση δεν ήταν διατεθειμένοι να δουν την πόλη τους να κινδυνεύει από εκείνους στους οποίους είχαν εμπιστευτεί την διοίκησή της, έθεσαν όλους ανεξαιρέτως τους αξιωματούχους υπό τον αυστηρό έλεγχο της πολιτείας. Ο έλεγχος αυτός διενεργούνταν σε τέσσερα στάδια: την

προεπιλογή των υποψηφίων ανά φυλές πριν καν κληρωθούν ή χειροτονηθούν οι αξιωματούχοι, τον περιορισμό της πολιτικής ισχύος που συγκέντρωναν οι εκάστοτε αξιωματούχοι μέσω των αξιωμάτων της πόλης, την εξέταση των αξιωματούχων πριν, κατά την διάρκεια και μετά το τέλος της θητείας τους και την αυστηρή τιμωρία τους στις περιπτώσεις εκείνες που διαπιστωνόταν η παραβίαση της έννομης τάξης ή των συμφερόντων της πόλης γενικότερα.

Ωστόσο, οι Αθηναίοι δεν στάθηκαν μόνο στον έλεγχο των αρχόντων. Στο στόχαστρο της πολιτείας βρέθηκαν επίσης οι ρήτορες οι οποίοι, αγορεύοντας στις συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου, είχαν αποκτήσει κι εκείνοι ένα σημαντικό μερίδιο ανεπίσημης πολιτικής εξουσίας ως φορείς της πολιτικής επιρροής.

Η παρρησία/ισηγορία όμως, εκτός από τα αναμφισβήτητα πλεονεκτήματά της, είχε και τρανταχτά μειονεκτήματα καθώς εξέθετε τον δήμο σε εκείνη την κατηγορία των πολιτών που έθεταν το προσωπικό τους συμφέρον πάνω από το συμφέρον των συμπολιτών τους. Εφόσον όποιος ήθελε μπορούσε να ζητήσει και να πάρει τον λόγο και απευθυνόμενος δημόσια στον δήμο να υπερασπιστεί όποια γνώμη κι άποψη ήθελε, μπορούσε να επηρεάσει αρνητικά την κοινή γνώμη οδηγώντας στην λήψη αποφάσεων που ήταν αντίθετες προς το συμφέρον του δήμου και της πόλεως. Η κακία, η αλαζονεία, η φιλοδοξία και η ματαιοδοξία των Αθηναίων, έβρισκε με αυτόν τον τρόπο κατεξοχήν διέξοδο στις συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου. Ο δήμος για να προστατευτεί από τέτοιου είδους φαινόμενα που απειλούσαν με εκτροχιασμό την πολιτεία, ανήγαγε και θεσμικά το κοινό συμφέρον σε ανώτατη επιδίωξη κάθε πολιτευόμενου που αγόρευε ενώπιον της εκκλησίας, ποινικοποιώντας κάθε πρόταση προς ψήφιση νόμου ή ψηφίσματος που ήταν αντίθετη προς αυτό. Στο βιβλίο εξετάζουμε ορισμένα από τα βασικότερα μέτρα των Αθηναίων που είχαν ως ξεκάθαρο στόχο να θέσουν την ευγλωττία, την πειθώ και τις ρητορικές ικανότητες των πολιτικών ανδρών στην υπηρεσία των ανώτερων μόνο έργων και προς το συμφέρον πάντα του δήμου και της πόλεως.

Χαρακτηριστικά θα αναφέρουμε τον νόμο περί δοκιμασίας ρητόρων, ο οποίος εκτός των άλλων, μας επιβεβαιώνει για ακόμη μια φορά ότι πάνω κι από την ελευθερία και την ισότητα, οι Αθηναίοι είχαν θρονιάσει την αρχή του κοινού συμφέροντος. Όπως είπαμε ήδη, όταν κάποιος λάμβανε τον λόγο στην συνέλευση και μιλούσε ενώπιον του δήμου, μπορούσε ανάλογα με την ρητορική του ικανότητα να επηρεάσει σε μικρό ή μεγάλο βαθμό την απόφαση που θα λάμβαναν οι πολίτες. Οι Αθηναίοι όμως, επειδή ήθελαν να λαμβάνουν τις καλύτερες δυνατές αποφάσεις για το κοινό συμφέρον, θεώρησαν ότι προς αυτήν την κατεύθυνση δεν μπορούσαν να βοηθήσουν οι πολίτες που δεν ζούσαν σύμφωνα με τον ηθικό κώδικα της πόλης. Η ελευθερία του να ζει ο κάθε πολίτης όπως επιθυμούσε όντας ίσος με όλους τους συμπολίτες του, επιτρεπόταν χωρίς περιορισμούς μέχρι το σημείο όπου αυτή η ελευθερία και η ισότητα δεν διακινδύνευε το κοινό συμφέρον της πόλεως και των πολιτών. Οσάκις το κοινό συμφέρον κινδύνευε από τον βίο κάποιου πολίτη, η πολιτεία δεν δίσταζε να του

αφαιρεί τα μέγιστα σύμβολα της ελευθερίας και της ισότητας· τα πολιτικά του δικαιώματα.

Οι πολίτες

Ενώ όλα τα μέρη της πολιτείας επιτελούν σημαντικό έργο για την γενικότερη ορθή λειτουργία της, το έργο που αναλαμβάνουν οι πολίτες είναι μακράν το πιο δύσκολο, απαιτητικό και κρίσιμο για την μοίρα της πόλης. Είναι το πιο δύσκολο, διότι απαιτεί επ' αόριστον διαρκή επαγρύπνηση· σε αντίθεση με τα αξιώματα των αρχόντων και τους λόγους των ρητόρων που έχουν αρχή και τέλος, η φροντίδα του πολίτη για την προστασία της πόλης του δεν σταματάει ποτέ, αλλά διαρκεί όσο και η ζωή του αφού ο πολίτης δεν παύει να είναι πολίτης παρά μόνο με τον θάνατό του. Είναι επίσης το πιο απαιτητικό, διότι η επαγρύπνηση του πολίτη για την τήρηση του κοινού συμφέροντος εκτείνεται σε όλο το φάσμα της πολιτικής δραστηριότητας, από την θέσπιση και εφαρμογή των νόμων, μέχρι την διοίκηση που ασκούν οι άρχοντες, τους λόγους που εκφωνούν οι ρήτορες και την εν γενεί πολιτική δραστηριοποίηση των υπολοίπων πολιτών.

Οι πολίτες λοιπόν σε όλη την διάρκεια του βίου τους, οφείλουν να επαγρυπνούν διαρκώς για την ορθή θέσπιση και μεταβολή των νόμων, για την νόμιμη και κατά το κοινό συμφέρον άσκηση της διοίκησης από τους άρχοντες και για τον άριστο συμβουλευτικό ρόλο που οφείλουν να έχουν οι ρήτορες. Αυτό σήμαινε ότι σε περίπτωση που ένας πολίτης εντόπιζε μια παράνομη ενέργεια ή μια ενέργεια αντίθετη προς τα συμφέροντα της πόλης, από κάποιον άρχοντα ή ρήτορα, έπρεπε να είναι σε θέση να την καταγγείλει προκειμένου να προστατεύσει την πόλη και τους συμπολίτες του από τις αρνητικές συνέπειες μιας τέτοιας πράξης.

Ο πολίτης που εντόπιζε μια παράνομη ενέργεια ενός άρχοντα είχε την ευκαιρία να την καταγγείλει στην αρχή κάθε πρυτανείας κατά την διαδικασία της επιχειροτονίας των αρχών, ενώ την δυνατότητα καταγγελίας είχε και μετά το τέλος της θητείας του παρανομούντος άρχοντα όταν ερχόταν η ώρα να αποδώσει τις ευθύνες του. Όσον αφορά το ήθος των αρχόντων και των ρητόρων, κάθε πολίτης μπορούσε να καταγγείλει την καταλληλότητά τους να άρχουν ή να ομιλούν δημόσια, κατά τις διαδικασίες της δοκιμασίας των αρχόντων και της αντίστοιχης δοκιμασίας των ρητόρων. Η επιχειροτονία των αρχών, οι ευθύνες των αρχόντων και οι δοκιμασίες των αρχόντων και των ρητόρων, ήταν μηχανισμοί τακτικών ελέγχων που είχε θεσπίσει η αθηναϊκή πολιτεία ώστε να προλαμβάνονται τα εγκλήματα εναντίον της πόλης κι όπου αυτό δεν ήταν δυνατόν τότε τουλάχιστον να δικάζονται και να τιμωρούνται οι ένοχοι.

Εκτός από τα παραπάνω, η αθηναϊκή πολιτεία θέσπισε και μια σειρά από άλλα μέτρα ώστε να δίνει στους πολίτες της την δυνατότητα να καταγγέλλουν και να διώκουν ανά πάσα στιγμή με δική τους πρωτοβουλία όλες ανεξαιρέτως τις παράνομες και επικίνδυνες για το κοινό συμφέρον ενέργειες που μπορούσαν να διαπραχθούν. Με αυτά τα επιπρόσθετα μέτρα, η πολιτεία διεύρυνε τον έλεγχο της σε όλους τους πολίτες και σε όλο το φάσμα των δημοσίων αδικημάτων, στενεύοντας ασφυκτικά τα περιθώρια των αρχόντων, ρητόρων και πολιτών να

προσβάλλουν την έννοια του κοινού συμφέροντος χωρίς να υπόκεινται στην αντίστοιχη δίωξη και ποινική κύρωση από το δικαστήριο. Απόρροια αυτής της εξέλιξης ήταν, αφ' ενός να εκμηδενιστεί η δυνατότητα να διαφεύγουν των ευθυνών που τους αναλογούσαν και την ανάγκη να λογοδοτήσουν και να τιμωρηθούν όσοι καθότι άρχοντες ή ρήτορες έθιγαν τα συμφέροντα της πόλης κι αφ' ετέρου να μην αποκλείονται από τις καταγγελίες και την άσκηση δίωξης εναντίον τους όσοι, ως απλοί πολίτες δίχως κανένα αξίωμα, διέπρατταν αδικήματα εις βάρος της πόλης και του πολιτεύματος.

Η συνολική εικόνα που έχουμε μας αποκαλύπτει τέσσερις βαθμούς προστασίας του κοινού συμφέροντος από τους πολίτες της αθηναϊκής πολιτείας. Στον πρώτο βαθμό προστασίας η πολιτεία θέτει ως βασικό στόχο να αποτρέψει την διάπραξη ενεργειών που στρέφονται εναντίον του κοινού συμφέροντος κι απειλούν κυρίως την έννομη τάξη της πόλεως, το πολίτευμα και την ασφάλειά της. Για να το πετύχει αυτό χρησιμοποιεί ως προληπτικό μέσον τον όρκο τον οποίο ενισχύει με βαριές κατάρτες θέτωντας ορισμένα απράβαρα όρια και φραγμούς στην εκδήλωση των παθών και των αδυναμιών της ανθρώπινης φύσης. Έτσι ακόμη κι αν ο παραβάτης του όρκου διαφύγει της προσοχής των συμπολιτών του και μείνει ατιμώρητος από τα θεσμικά όργανα της πόλεως, να επιληφθούν της υποθέσεως οι θείες δυνάμεις οι οποίες και θα αποδώσουν τις πρέπουσες ποινές. Πέραν του όρκου, για μία μικρή περίοδο στην ιστορία της αθηναϊκής πολιτείας, ως αποτρεπτικό μέσο έναντι της καταλύσεως του πολιτεύματος και της τυραννίας θα λειτουργήσει κι ο θεσμός του οστρακισμού, αποβλέποντας στην έγκαιρη απομάκρυνση πολιτών των οποίων η δύναμη κι η επιρροή πιθανώς να εκδηλωνόταν μελλοντικά με απόπειρα ανατροπής της δημοκρατίας και εγκαθίδρυσης τυραννικού καθεστώτος.

Στον δεύτερο βαθμό, η πολιτεία εξόπλιζε τους πολίτες με την δυνατότητα να καταθέτουν καταγγελίες εναντίον κυρίως αξιωματούχων οι οποίοι παρέβαιναν τις ηθικές και θεσμικές υποχρεώσεις τους απέναντι στην πόλη και τους πολίτες. Τις καταγγελίες τους οι πολίτες μπορούσαν να τις καταθέτουν στα αντίστοιχα «αστυνομικά» όργανα της εποχής ώστε να διερευνήσουν την υπόθεση, απευθείας στην εκκλησία του δήμου ώστε να κινηθούν ταχύτερα οι διαδικασίες, ενώ σε περιπτώσεις αυτόφωρου αδικήματος οι πολίτες μπορούσαν ακόμη και να συλλάβουν οι ίδιοι τον δράστη και να τον οδηγήσουν στα αρμόδια όργανα.

Στον τρίτο βαθμό, για παρανομίες κι εγκλήματα που διέπραττε οποιοσδήποτε πολίτης, είτε αυτός ήταν άρχοντας είτε απλός ιδιώτης, κάθε Αθηναίος είχε την δυνατότητα να ασκεί εναντίον του δύο είδη διώξεων ανάλογα με την ιδιότητα του διωκόμενου, την σοβαρότητα της πράξης του και την ταχύτητα με την οποία ήθελε να κινηθεί η διαδικασία. Η πλειονότητα λοιπόν των σοβαρότερων αδικημάτων εναντίον των συμφερόντων της πόλεως διώκονταν είτε με την γραφή είτε με την εισαγγελία και πολλές φορές, όπως είδαμε, μία καταδίκη μπορούσε να οδηγήσει τον κατηγο-ρούμενο ακόμη και στην εσχάτη των ποινών.

Τέλος, στον τέταρτο βαθμό προστασίας του κοινού συμφέροντος, έχουμε την θέσπιση της αυτοδικίας ως νόμιμο μέσο υπερασπίσεως της πόλεως ενάντια στα

εγκλήματα της ανατροπής του πολιτεύματος και της εγκαθίδρυσεως τυραννίας. Πρόκειται για έναν θεσμό απόλυτα ενδεικτικό της σημασίας που είχε ο πατριωτισμός των πολιτών κι η ενεργή συμμετοχή τους στα κοινά για την διαφύλαξη των συμφερόντων της πόλεως. Σε περίπτωση ανατροπής του πολιτεύματος ανατρέπονται και οι θεσμοί της δικαιοσύνης με συνέπεια η πόλη να μένει απροστάτευτη απέναντι στα εγκλήματα των τυράννων και οι πολίτες να υποτάσσονται στην θέλησή τους. Μόνη ελπίδα για την πόλη είναι η έγκαιρη ενεργοποίηση των πολιτών και η θανάτωση των επίδοξων τυράννων προτού υλοποιήσουν την συνωμοσία τους.

Οι τέσσερις αυτές βαθμίδες, εξόπλιζαν τους απλούς Αθηναίους πολίτες με οχτώ θεσμικά εργαλεία προκειμένου να υπερασπίζονται την πολιτεία τους, το πολίτευμά τους και γενικότερα κάθε έννοια του κοινού συμφέροντος, τα οποία εφήρμοζαν ανάλογα με την περίπτωση, την σοβαρότητα του αδικήματος, το πρόσωπο το οποίο το διέπραττε και τον αυτόφωρο ή μη χαρακτήρα του.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την παρουσίαση των παραπάνω είναι ότι οι Αθηναίοι, αφού ανήγαγαν το κοινό συμφέρον ως το ιερό δισκοπότηρο της πολιτικής, ανέπτυξαν ένα εκπληκτικό κι ανεπανάληπτο μέχρι σήμερα σύστημα θεσμών, νόμων και διαδικασιών με το οποίο έθεσαν υπό τον έλεγχό τους κάθε είδος πολιτικής δραστηριότητας στην πόλη τους ώστε αυτή να συνάδει αναγκαστικώς με τον σκοπό της πολιτείας τους, ήτοι την εφαρμογή της αρχής του κοινού συμφέροντος η οποία οδηγεί στο μέγιστο αγαθό της ευδαιμονίας.